

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار
۵	فصل اول: تعریف محیط زیست و مفاهیم مرتبط
۱۷	فصل دوم: محیط زیست ایران (چالش‌ها و فرصت‌ها)
۱۷	تاریخچه مختصر محیط زیست در ایران
۲۱	حفاظت از محیط زیست پس از انقلاب اسلامی
۲۱	وضعیت کنونی محیط زیست
۲۴	پارک ملی
۲۵	اثر طبیعی ملی
۲۵	پناهگاه حیات وحش
۲۶	منطقه حفاظت شده
۲۶	ذخیره گاه زیست کره
۲۷	منطقه شکار ممنوع
۲۸	قوانین و مقررات محیط زیست در ایران
۲۹	وظایف سازمان حفاظت محیط زیست
۳۰	آب‌ها (دریاها، دریاچه‌ها، رودخانه‌ها و تالاب‌ها)
۳۱	دریاها و دریاچه‌ها
۴۸	تالاب‌ها
۵۲	رودخانه‌ها
۶۲	رودخانه‌های مهم ایران
۶۲	رود ارس
۶۳	رود کارون
۶۴	زاینده رود
۶۶	زرینه رود
۶۷	جاجرود
۶۸	سفیدرود
۷۰	تجن
۷۱	خشکی‌ها (مراتع، دشت‌ها و کوهستان‌ها)
۷۲	مراتع ایران
۷۹	کوهستان‌ها
۸۶	جنگل‌ها
۱۰۴	دشت‌ها
۱۰۹	حیات وحش

صفحه	عنوان
۱۱۰	حیات وحش ایران
۱۱۵	تهدیدهای زیست محیطی: انتشار آلاینده‌ها در آب، خشکی و هوا
۱۱۵	گردوغبار
۱۱۶	فرهنگ محیط زیست
۱۱۶	آلودگی هوا در شهرهای بزرگ و صنعتی
۱۱۶	افت سطح آب‌های زیرزمینی
۱۱۷	مصرف بی‌رویه منابع انرژی
۱۱۹	نابودی حیات وحش
۱۲۰	وضعیت نامطلوب مدیریت زباله‌ها
۱۲۱	فصل سوم: بوم‌سازگان
۱۲۱	زیست‌بوم
۱۲۳	ساختار زیست‌بوم
۱۲۴	فرایندهای بویایی زیست‌بوم
۱۲۸	سیستم‌های پس‌خور و فیدبک‌های (بازخوردهای) زیست‌محیطی
۱۳۰	توالی اکولوژیک
۱۳۴	بیوم‌ها
۱۳۷	توندرا
۱۴۱	تاپگا (سوزنی‌برگان)
۱۴۳	جنگل‌های برگ‌ریز معتدل
۱۴۶	جنگل‌های پرباران حاره
۱۵۰	جنگل‌های خشک حاره، علفزارها و ساوان
۱۵۳	بیابان
۱۵۹	بوم‌سازگان‌های آبی
۱۵۹	طبقه‌بندی زیستگاه‌های دریایی
۱۶۰	زیستگاه آب شیرین
۱۶۳	تأثیر ناشی از فعالیت‌های انسانی بر دریا
۱۶۹	مشکلات زیست‌محیطی آب توازن کشتی‌ها
۱۷۴	روش‌های مدیریت آب توازن
۱۷۷	فصل چهارم: تنوع زیستی
۱۷۸	اهمیت تنوع زیستی
۱۸۴	الگوهای فضایی تنوع زیستی
۱۸۸	رقابت میان گونه‌های زیست‌مندان
۱۹۴	ایمنی زیستی و تنوع زیستی
۲۰۰	پروتکل ایمنی زیستی و تنوع زیستی
۲۰۲	حفاظت و مدیریت حیات وحش
۲۰۶	انواع مدیریت حیات وحش
۲۱۵	نظام جنگل‌داری و مدیریت آن در ایران

صفحه	عنوان
۲۱۷	حفاظت و مدیریت پوشش گیاهی
۲۲۱	پراکنش و تنوع زیستی در ایران
۲۲۵	فصل پنجم: انواع آلودگی و آثار مستقیم آن‌ها بر جامعه انسانی
۲۲۵	آلودگی هوا
۲۲۹	پدیده‌های مهم ناشی از آلودگی هوا
۲۳۴	آلودگی خاک
۲۴۶	آلودگی خاک در ایران
۲۴۸	آلودگی آب
۲۶۰	آلودگی صوتی
۲۷۱	مواد زائد جامد (پسماندهای عادی و خطرناک)
۲۸۴	فصل ششم: آفت کش‌ها، آلاینده‌های فلزی و غیرفلزی، پرتوها
۲۸۴	آفت کش‌ها، سموم و قارچ کش‌ها
۲۸۴	تاریخچه استفاده از آفت کش‌ها
۲۸۹	آفت کش‌ها، سلامتی انسان و محیط زیست
۲۹۲	فلزات سنگین
۲۹۳	انواع فلزات سنگین
۲۹۷	نقش فلزات سنگین بر سلامتی
۲۹۸	اثر فلزات سنگین بر محیط زیست
۲۹۹	پرتوها یا تشعشعات مواد رادیواکتیو
۳۰۸	انواع زائدات رادیواکتیو
۳۰۹	آلودگی غذایی و محصولات دست کاری شده ژنتیکی
۳۱۲	اثر آلودگی‌ها بر بوم‌سازگان و انسان
۳۱۲	آلاینده‌ها و رویداد زمین گرمایی
۳۱۹	پیامدهای زیست محیطی انرژی زمین گرمایی
۳۲۳	فصل هفتم: انسان و محیط زیست
۳۲۳	محیط زیست از منظر علوم اجتماعی
۳۲۷	رویکردهای انتقادی در محیط زیست
۳۳۴	رشد و تاریخچه تغییرات جمعیت
۳۳۷	وضعیت جمعیتی ایران
۳۳۹	تأثیر عوامل جغرافیایی
۳۴۰	تأثیر افزایش جمعیت بر محیط زیست
۳۴۴	افزایش جمعیت و بیماری
۳۴۵	شهرنشینی و محیط زیست
۳۵۰	پیامدهای زیست محیطی شهرنشینی در ایران
۳۵۸	شهر اکولوژیک
۳۶۰	ظرفیت بُرد (زمین، انرژی و منابع طبیعی)

صفحه	عنوان
۳۶۳	انواع روش‌های برآورد ظرفیت برد
۳۶۶	ایمنی و بهداشت انسانی
۳۷۴	مفاهیم تاب‌آوری زیست‌محیطی
۳۸۲	برنامه‌ریزی و مدیریت محیط زیست
۳۸۳	تکامل مدیریت زیست‌محیطی
۳۸۵	برخی از تعاریف مدیریت زیست‌محیطی
۳۸۷	سیستم مدیریت زیست‌محیطی
۳۸۹	ارزیابی آثار زیست‌محیطی
۳۹۸	مراحل ارزیابی زیست‌محیطی
۴۰۰	آمایش سرزمین
۴۰۲	اهداف آمایش سرزمین
۴۰۲	آمایش سرزمین در ایران
۴۰۵	برنامه‌ریزی و انواع آن
۴۰۷	برنامه‌ریزی روستایی
۴۱۱	برنامه‌ریزی شهری
۴۱۳	برنامه‌ریزی منطقه‌ای
۴۱۶	فصل هشتم: حفظ محیط زیست
۴۱۶	سرمایه‌های اجتماعی و سازمان‌های مردم‌نهاد
۴۲۰	حقوق شهروندی و محیط زیست
۴۲۱	مرام‌های اخلاقی حفاظت از محیط زیست
۴۲۴	اصلاح الگوی مصرف
۴۲۹	محافظت از منابع آب
۴۳۹	مدیریت زیست‌محیطی زباله‌ها
۴۴۸	محافظت از زمین و خاک در برابر فرسایش
۴۵۱	کنوانسیون‌ها و معاهدات مرتبط با موضوع محیط زیست
۴۵۴	قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست
۴۵۹	اهمیت حفاظت از محیط زیست در اسلام
۴۶۵	مدیریت اقتصادی محیط زیست
۴۷۵	مدل‌های رشد اقتصادی و محیط زیست
۴۸۰	قوانین و حقوق محیط زیستی
۴۸۰	قوانین و مقررات مصوب محیط زیست
۴۸۱	حفاظت از مناطق چهارگانه تحت مدیریت سازمان حفاظت محیط زیست
۴۸۵	هدف‌های اولیه احداث مناطق چهارگانه
۴۸۸	نتیجه‌گیری
۴۹۱	منابع
۵۰۴	واژه‌نامه (فارسی به انگلیسی)
۵۰۸	واژه‌نامه (انگلیسی به فارسی)

پیشگفتار

محیط واژه‌ای جامع و کامل است که در ظاهر به مجموعه‌ی اشیائی که در یک فضای تعریف شده‌ی وسیع یا حتی کره‌ی زمین قرار دارند، اطلاق می‌شود، اما بسیاری از فرهنگ‌ها و از جمله فرهنگ ایرانی عوامل و عناصر و مفاهیم غیرمادی (همچون اصول و قوانین حاکم بر عالم هستی و طبیعت و فرهنگ جوامع انسانی) را نیز شامل می‌شود. محیط در فارسی به معنای «احاطه کننده» و «درب‌گیرنده دنیا» است که معادل انگلیسی آن Environment محیط متغیر و ناپایدار و برابر فرانسه Milieu است. در فرهنگ فارسی عمید، محیط زیست این گونه تعریف شده است: «جایی که انسان در آن زندگی می‌کند، اعم از کشور یا شهر یا جامعه یا خانواده». در تعریفی دیگر محیط زیست عبارت است از: «محیطی شامل هوا، آب، خاک، منابع طبیعی، گیاهان، جانوران، انسان و روابط متقابل بین آن‌ها». برای طبقه‌بندی محیط نظریه‌های گوناگونی وجود دارد. هلیاخ آلمانی در حدود ۱۰۰ سال پیش گسترش بی‌رویه مکتب ساخت‌گرایی و پژوهش‌های آزمایشگاهی را مورد انتقاد قرار داده و به بررسی تأثیر شرایط محیطی بر رفتار پرداخته است. محیط زیست به همه محیط‌هایی که در آن‌ها زندگی جریان دارد، گفته می‌شود. مجموعه‌ای از عوامل فیزیکی خارجی و موجودات زنده که با هم در کنش هستند، محیط زیست را تشکیل می‌دهند و بر رشد و نمو و رفتار موجودات تأثیر می‌گذارند. حفاظت محیط زیست در سده بیست و یکم یکی از هشت هدف توسعه هزاره و یکی از سه پایه توسعه پایدار شناخته می‌شود. محیط زیست طبیعی عبارت است از ترکیبی از مجموعه عوامل زیستی و محیطی در قالب زیستی و غیرزیستی (فیزیکی، شیمیایی) که بر زندگی یک فرد یا گونه تأثیر می‌گذارند و از آن تأثیر می‌بینند. امروزه این تعریف به انسان و فعالیت‌های او مرتبط می‌شود و می‌توان محیط زیست را مجموعه‌ای از عوامل طبیعی کره زمین، مانند هوا، آب، اتمسفر، صخره و گیاهان که انسان را احاطه می‌کنند، دانست. تفاوت محیط زیست با طبیعت در این است که تعریف طبیعت شامل مجموعه عوامل طبیعی، زیستی و غیرزیستی می‌شود که منحصرأ در نظر گرفته می‌شوند، در حالی که عبارت محیط زیست با توجه به برهم‌کنش‌های میان انسان و طبیعت و از دیدگاه وی توصیف شده است. به اعتقاد جان لنگ محیط عبارت است از فضای موجود اطراف انسان که بر دو نوع است: بالقوه و بالفعل. محیط بالقوه شامل همان محیطی است که طراحان خلق

می‌کنند و محیط مؤثر (بالفعل) محیطی است که مورد استفاده شهروندان است. در واقع یک محیط مؤثر در حال شدن است و محیط بالقوه، محیطی در اندیشه است. بنابراین در محیطی مؤثر که در ادراک و در نتیجه احساس به دست می‌آید. کافکا بین محیط جغرافیایی و محیط رفتاری تمایز قائل شده است. او محیط جغرافیایی را به عنوان محیط واقعی چیزی تعریف می‌کند که به واقع فرد را دربر می‌گیرد و محیطی که به طور عینی وجود دارد، در حالی که محیط رفتاری، تصویر شناختی محیط عینی است که اساس رفتار را شکل می‌دهد، به آن گونه که به وسیله فرد تجربه می‌شود. محیط زیست دائماً در حال تغییر است و این موضوعی است که نمی‌توان از آن چشم‌پوشی کرد. بر این اساس، همان‌طور که محیط زیست تغییر می‌کند، نیاز به آگاهی‌شناسی مشکلات اطراف آن نیز باید افزایش یابد. با توجه به هجوم شدید بلایای طبیعی و غیرطبیعی، دوره‌های گرمایی و سرمایی، انواع الگوهای آب‌وهوایی و بسیاری از موارد دیگر نیاز است تا مردم از انواع مشکلات زیست‌محیطی که سیاره زمین با آن روبه‌روست، آگاه شوند. گرمایش جهانی، تبدیل به یک واقعیت بی‌قاعده در شرایط کنونی شده است. سیاره زمین در حال گرم شدن است و قطعاً انسان‌ها جزئی از این مشکل هستند. با این حال، این موضوع تنها مسئله محیط زیست نیست که باید نگران آن بود. مردم در سراسر جهان هر روزه با مشکلات زیست‌محیطی جدید و چالش‌برانگیز روبه‌رو می‌شوند. بعضی از این مشکلات کوچک هستند و بر بخشی از اکوسیستم یا بوم‌سازگان تأثیر می‌گذارند، اما برخی دیگر از آن‌ها چشم‌اندازها را تغییر می‌دهند. سیاره زمین در آستانه بحران‌های شدید زیست‌محیطی قرار دارد. مشکلات جاری زیست‌محیطی انسان را در برابر بلایای طبیعی‌ای که هم‌اکنون و در آینده رخ می‌دهند، آسیب‌پذیر می‌کند. با توجه به مشکلات در حال افزایش زیست‌محیطی در اطراف، بنابراین انسان در وضعیت اضطراری سیاره قرار گرفته است. در صورتی که این مشکلات با دقت و جدیت پیگیری نشوند، آنگاه انسان دچار فاجعه و محکوم به نابودی خواهد شد.

این کتاب از هشت فصل تشکیل شده است که موارد اشاره شده در بحث پیشگفتار را دربر می‌گیرند. محتوا و مطالب کتاب به گونه‌ای نگارش یافته و تنظیم شده‌اند که برای کاربران مختلف اعم از پژوهشگران، دانشجویان و مسئولان مرتبط با علوم محیطی، جغرافیا و سایر علوم زمینی قابل استفاده باشند. برای تألیف این کتاب بیش از همه مرهون محبت‌های استاد برجسته جغرافیای ایران آقای دکتر بهلول علیجانی هستم که این جانب را صمیمانه برای نوشتن آن تشویق فرمودند. از مسئولان و کارکنان سازمان «سمت» سرکار خانم دکتر زهرا ابوالحسنی، مدیر محترم پژوهشی و ارزشیابی، و سرکار خانم هاله معیری، کارشناس محترم، برای انتشار این کتاب و

از سرکار خانم مهدیه ختامی دانشجوی ممتاز کارشناسی ارشد به علت مساعدت‌های تاییی سپاسگزاری می‌نمایم.

این کتاب را به یاد ابدی پدرم حسین، مادرم سوسنبر و به خواهر و برادران عزیزم: فاطمه، اسماعیل، اکبر و عسگر تقدیم می‌کنم.

در نهایت از همسر مریم و فرزندانم رؤیا، نیلوفر و آرمین به جهت شکیبایی و صبوری همیشگی در اثنای تألیف تشکر می‌کنم که همواره مشوق اصلی نوشتن این کتاب یا کتاب‌های دیگر بوده‌اند.

علی محمد خورشید دوست